Aşiretler ve İktidar
Orta Doğu'da Etnisite ve Milliyetçilik

Adem MENEKŞEOĞLU*

Hosham Dawod & Faleh A. Cabbar, 2013, *Aşiretler ve İktidar: Orta Doğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, Çev. Ömer Öğünç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, s. 326, İstanbul – ISBN: 9786053992714

İnsan doğası itibariyle sosyal bir varlıktır. Topluluk içerisindeki yapıp etmeleriyle kendisini var eder ve anlam kazanır. Nitekim klasik Yunan felsefesinin önemli filozoflarından biri olan Aristoteles de insan tabiatındaki bu toplumsallığı *zoon politikon* düşüncesiyle açıklamıştır. Onun düşüncesine göre insanın toplumsal hayattan bağımsız bir şekilde yaşaması mümkün değildir. Başka bir deyişle su, balık yaşamı için ne kadar önem teşkil ediyorsa insan için de bir arada yaşamak o kadar önemlidir. Bireylerin gerektiği gibi birlikte yaşamaları ya da başarılı bir şekilde toplumsallaşması için dayanışmanın var olması gerekmektedir. Çünkü dayanışma sayesinde topluluğu oluşturan bireyler ortak değerler etrafında birleşirler. Toplumsal dayanışmanın birçok yapı üzerinde varlığı görülse de kendini en saf ve net biçimiyle aile müessesesinde göstermektedir. Bunun yanı sıra aralarında çeşitli vesilelerle bağlar kurulan ve geniş aile topluluğunu temsil eden aşiretler de toplumsal dayanışma bakımından analiz edilebilecek önemli yapılardandır.

* Yüksek Lisans öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ademmenekseoglu@gmail.com, ORC ID: 0000-0001-8099-2115

Ülkemizde sosyoloji ve antropoloji alanlarında toplumun prototipi konumunda bulunan aile ile ilgili birçok çalışma yapılmışken aşiretler üzerine pek fazla çalışma yapılmamıştır. Bu durumun sebebi olarak aşiretlerin sayıca az olması ve geleneksel bir yapılanmaya sahip olmaları gösterilebilir. Nitekim hem sosyoloji hem de antropoloji ortaya çıkış itibariyle "modern"in bilimi olmuştur. Her ne kadar sayıca az olsa da ülkemizde aşiretlerle ilgili yapılan önemli çalışmalar bulunmaktadır. Bu anlamda ilk sistematik çalışma Ziya Gökalp tarafından yapılmıştır. Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında İçtimai Tetkikler* adlı eserinde Kürt aşiretlerini tasnif ederek bu aşiretlerin yaşam tarzları, gelenek ve görenekleri, geçim kaynakları, kendilerinden olmayanlara karşı tutumları, suçluları cezalandırma biçimleri gibi farklı konularda detaylı bilgiler aktarmaktadır. Aşiretler üzerine yakın dönemde yapılan çalışmalardan bazıları: Hamit İzol'un aşiret kültürünü kendi hikayesi üzerinden kaleme aldığı *Aşiret ve Öteki Yüzü*, İsmail Bozkurt'un Anadolu'daki Avşar ve diğer Türkmen aşiretlerinin yaşayışı ve kültürleri üzerine yaptığı *Anadolu Türk Aşiretleri* ve Suvat Parin'in yazdığı Türkiye özelinde aşiret meselesine mercek tutan metinlerin literatürünü ortaya koymayı amaçlayan *Türkiye'de Aşiret Tartışmaları*'dır.

Bu metinde *Aşiretler ve İktidar: Orta Doğu'da İktidar ve Mücadele* isimli eser analiz edilmektedir. Eser, 2013 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Aşiretler ve iktidar sorununun ele alınarak tartışıldığı bu kitap, 1999 yılında kitabı derleyen isimlerin araştırma grubu olan ICF'nin Londra Üniversitesi Birkbeck Koleji Siyasal Bilimler ve Sosyoloji Fakültesi işbirliğiyle düzenlediği seminerlerin bir ürünüdür. Bu seminerler vesilesiyle 5 ciltlik bir neşriyat ortaya çıkmıştır. Analize tabi tuttuğumuz *Aşiretler ve İktidar* ise 4. cildin konusunu oluşturmaktadır. Ayrıca bu neşriyatın 1. cildinde Arap milliyetçiliği, 2. cildinde post-Marksizm ve Orta Doğu, 3. cildinde devlet ve din, 5. cildinde ise etnik köken ve devlet bağlamlarında Kürtlerin durumu incelenmektedir. Kitapta odaklanılan ana araştırma noktası Orta Doğu bölgesinde en çok incelenen ülke olan Irak'tır. Bunun yanı sıra Arabistan, Fas, Moritanya, İran ve Türkiye karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Eser, giriş ve yazarların kısa biyografilerinin verildiği bölümler haricinde 5 kısım ve 12 alt başlıktan oluşmaktadır. Giriş kısmında aşiretlerle ilgili olarak anlamlı sorgulamalar yapılmış ve kitap boyunca bu sorulara cevap aranmıştır: "İnsanlar, bugün ve bu çağda niçin büyük mahalli birimlerde veya aşiretlerde (gerçek veya hayali) yeniden

gruplaşmaya eğilim gösterir, zorlanır ve hatta bu konuda teşvik edilirler? Aşiret sistemiyle yeniden oluşturulan hangi toplu ve bireysel çıkarlar bu insanları bir arada tutmaktadır? Egemen söylemin, yirmi yıldan uzun süredir dünya değişimi ve küreselleşme diliyle ifade edildiği bir zamanda, aşiret sisteminin bugünkü yeniden dirilişi ne anlama gelmektedir? Bugün, Orta Doğu bağlamında aşiret tam olarak nedir?" (s.2).

Birinci kısımda önce Arap aşiretlerinde akrabalık bağlarının biçimleri ele alınarak teorik bir çerçeve oluşturulmuştur. Edouard Conte'nin de ayrıntılı bir şekilde açıkladığı üzere baba tarafından akrabalık bağları aldatıcı bir görünüşe sahiptir. Ayrıca aşiretlerdeki akrabalık kan bağlarından ziyade genellikle ya sembolik soydaşlık ilişkileriyle örülmekte ya da çeşitli birleşmeler vesilesiyle bu kan bağları yeniden üretilmektedir. Kan bağlarını yeniden üretme yollarından birisi evlat edinmedir. "Evlat edinme, baba tarafından bağları başlatabilir veya yerine geçebilir, bu bağları oluşturup güçlendirebilir ve hatta yeniden kurabilir" (s.21). Ayrıca Araplarda evlat edinme, erkek çocuğun yokluğunu telafi eden ve soyun tanınmasını ve meşrulaştırılmasını sağlayan bir sosyal kabul biçimi olarak işlev görmektedir. Birinci kısmın ikinci bölümünde ise Pierre Bonte farklı grupların birbiri karşısında kıyasıya mücadele ile karakterize olan liderlik mantığını açıklamaktadır. Ayrıca bu bölümde İbn Haldun'un aşiret-devlet döngüsünün geçerliliğini sorgulayan Bonte ilk olarak İbn Haldun teorisinin dört özelliğini ortaya koymuştur:

i) İbn Haldun'a göre asabiye temelde güç ve rekabete dayanır.

ii) Göçebe yaşam tarzıyla özdeşleşen medeniyetin ilk aşamasında asabiye kabiledeki en yüksek konuma ulaşmaya mâni olur.

iii) Asabiye kavramı görecelidir. Hem soy (neseb) dayanışmasıyla hem de hiyerarşik dayanışmayla ilgilidir.

iv) Yönetimdeki hanedanlıkların belirli dönemlerde çökmesi gerekir. Bu da atadan kalma değerlerin yavaş yavaş çürümesiyle gerçekleşir (s.45-47). Daha sonra bu dört özellikten hareketle İbn Haldun düşüncesindeki nesebin farklı boyutları ortaya koyulmuştur. Birinci kısmın her iki bölümü de genel olarak akrabalığın çerçevesini çizmeleri bakımından bütünlük arz etmektedir.

Kitabın ikinci kısmında modern aşiret yapısı daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Bu anlamda ilk olarak Irak'taki totaliter Baas yönetiminin hegemonyası altında yaşayan Iraklı aşiretlerin

nasıl ve hangi biçimlerde yeniden yapılandıkları incelenmiştir. Söz konusu yeniden yapılanma 3 temel model etrafında gerçekleşmektedir: Devletçi aşiretçilik, sosyal aşiretçilik ve askeri-ideolojik aşiretçilik. Kısaca bahsetmek gerekirse devletçi aşiretçilik; kabileye ait soyların, savunmasız ve zayıf durumda bulunan seçkin devlet kesiminin gücünü artırmak amacıyla devletle bütünleşmesidir. "Sosyal aşiretçilik; devletin adli alanlar, vergi toplama, hukuk ve düzenin uygulanması gibi "normal" alanlardan mutlak surette çekilmesini ifade ederek, gücün devlet tarafından yerel düzeyde canlanan ve/veya yeniden yapılanan aşiret veya akraba kesimlerine dağıtılmasını içerir" (s.67). Askeri-ideolojik aşiretçilik modeli ise Şii ve Kürt aşiret gruplarının 1980-1988 yılları arasındaki Irak-İran savaşı esnasında dış tehditlere karşı askere alınmasını temsil etmektedir. Sadece bazı Şii ve Kürt aşiretleriyle sınırlı olan geçici bir modeldir. Daha sonra 1968'den beri var olan Baas yönetimi ve Saddam Hüseyin'in siyasi gücü irdelenmiş, sosyal bilimler alanında Irak toplumu ile ilgili yapılan çalışmalardan bahsedilmiş ve Modern Irak siyasi tarihinde aşiretlerin yeri detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Üçüncü kısım itibarıyla eserde aşiret kavramının pratik hayattaki konumu, işleyişi ve yapılanması bölgesel ölçekte analiz edilmektedir. Bu anlamda önce Kürt aşiretleri sonra da Irak'taki Yezidi aşiretleri ele alınmıştır. 1980-1988 yıllarında yapılan İran-Irak savaşında Kürt nüfusunun önemli bir kısmının milis kuvvetlerine alınması gibi Türkiye'de de 1984 yılında PKK tarafından başlatılan silahlı saldırılar için köy korucuları adıyla benzer nitelikte Kürt askeri birlikleri oluşturulmuştur. Köy korucuları Türkiye-Irak sınırının kuzeyindeki aşiretlerden seçilmiştir. Ayrıca ilk korucu birliklerin sınırı nasıl ve nereden geçileceğini bilen ünlü kaçakçı aşiretlerden seçilmesi, askeri hizmet sundukları için cezalandırılmadan kaçakçılık yapmalarına da imkân tanımıştır. Yazara göre uygulanan bu köy koruculuğu sisteminin iki önemli sonucu bulunmaktadır. İlki bu sistemin Türkiye'nin güneydoğusunun yeniden aşiretlenmesine vesile olması, ikincisi ise aşiret liderlerinin siyasi partilere yakınlaşarak hem aşiretlerini hem de kendilerinin aşiret içerisindeki konumlarının güçlenmesi olmuştur. Yezidi aşiretlerinde ise dini kimlik ile aşiret kimliği iç içe geçmiş bir haldedir. Ayrıca Yezidi aşiretleri dini topluluğun belirleyicileri olabiliyorken Irak ve Türkiye'deki Kürt aşiretler dil odaklı etnik kökenin belirleyicileri olabilmektedir.

Eserin dördüncü kısmında Fas bağlamında sömürgecilik öncesi, sömürgecilik ve sömürgecilik sonrası dönemlerde aşiret ve devlet kav-

ramları anlaşılmaya çalışılmıştır. Esasında tek başına aşiret ya da tek başına devlet kavramlarını siyasi ve sosyal yapıları, otoritenin ve güçlerinin meşrulaştırılma biçimleri, bu otoriteyi nasıl sürekli hale getirdikleri ve nasıl değişime uğradığı gibi hususlar bakımından detaylı bir inceleme gerektirmektedir. Fakat bu kısmın başında aşiret ve devlet kavramları taslak bir şekilde yüzeysel olarak ele alınmıştır. Arapçada kabile olarak karşılık bulan aşiret kavramı Kuzey Afrika ve Orta Doğu ile ilgili yazılan eserlerde "Bireylere ait hakların büyük oranda sülaleler gibi toplu soy gruplarına üye olmakla belirlendiği, özerk, soya göre yapılanmış grup" (s.197) olarak tanımlanmaktadır. Yapılan bu tanımın Fas özelinde geçmişte olduğu gibi günümüzde de geçerli olduğu belirtilmiştir. Bu kısmın ilerleyen bölümlerinde ise Orta Arabistan'da siyasi merkezileşme için gösterilen çabalar incelenmiştir. Siyasi merkezileşmeyi daha iyi anlayabilmek için ise Arap toplumunun *bedv* ve *hazar* (İbn Haldun düşüncesindeki bedevi ve hadari toplum) olmak üzere iki gruba ayrıldıkları, siyasi örgütlenme ve emirliklerin oluşumu gibi temel özellikleri ortaya konulmuştur. Dördüncü kısım 1953-1979 yılları arasında İran'da göçmenlere eğitim imkânı getiren beyaz çadır programının uygulanması, sonuçları ve değerlendirmeleri ile nihayete ermektedir.

Eserin beşinci ve son kısmında ise Irak'taki aşiretlerin İngiliz sömürgesinden nasıl etkilendiği, sömürge sebebiyle aşiretlerin sosyal yapılarında nasıl değişmelerin meydana geldiği açıklanmıştır. Aşiretler, ortaya çıkan ulus devlete dahil olmakta ve böylece varlıkları riske girmekte hatta git gide yok olmaktadırlar. Ayrıca bu kısmın son bölümünde 1914-1920 yılları arasında Irak'taki aşiretçilik politikası ile milliyetçilik karşıtlığı ele alınmıştır. Bu anlamda öne sürülen temel sav, söz konusu yıllar arasındaki milliyetçilik kavramı, yalnızca ideolojik bir oluşumdan ibarettir ve kısmen Irak devletinin kurulması esnasında, çoğunlukla da kurulmasından sonra yansımıştır.

Genel olarak bu editöryal eser, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bağlamında aşiretin tam olarak ne anlama geldiğini, nasıl bir serüven geçirerek bugüne ulaştığını ve modern ilişkilerin iktidara yansımalarını konu edinmiştir. Kitap, hacimli bir yapıya sahip olmasına rağmen akıcı bir dile sahiptir. Fakat Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da en çok konuşulan dillerden biri Arapça olduğu için aşiretlerle ilgili pek çok Arapça terime yer verilmiştir. Her ne kadar kitabın arkasında bu Arapça sözcüklerin Türkçe karşılıklarının bulunduğu bir sözlük yer alsa da metin içerisinde sözcüklerin yoğun olarak kullanılması okuyucuyu yor-

maktadır. Eserin ilk kısımlarında aşiret olgusu kuramsal boyutuyla ele alınmış, ilerleyen kısımlarda ise de pratik yaşamdaki yansımalarıyla ortaya koyulmuştur. Bu anlamda hem bölüm içerisindeki hem de bölümler arasındaki bütünlük iyi bir şekilde sağlanmıştır. Çalışmanın önemli eksikliklerinden birisi ise hemen hemen her bölümün sonunda sonuç kısmı bulunmasına rağmen en son kısımda toparlayıcı ve bütüncül bir sonuç kısmının bulunmamasıdır. Ayrıca kitabın yayımlandığı 2013 yılından günümüze kadarki süreçte birçok şeyin değiştiği gibi aşiret olgusunun da değişim geçirdiği muhakkaktır. Okuyucuların bu gerçeği göz önünde tutarak kitabı okumaları meseleyi daha iyi anlamak için yardımcı olacaktır. Kitabı özgün kılan husus ise bakir bir alan olan aşiretler konusunu farklı ülkelerdeki tezahürleriyle ele alması olmuştur. Bu bakımdan aşiretler üzerine yapılacak yeni çalışmalara da kapı aralayabilecek nitelikte bir eserdir.